

Klaus Bürger

Studenci Uniwersytetu w Królewcu 1817-1844

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 143-147

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Klaus Bürger

Studenci Uniwersytetu w Królewcu 1817—1844

Punktem wyjścia mojego zainteresowania studentami Uniwersytetu Królewieckiego w pierwszej połowie XIX w. były m.in. przyczynki dla *Altpreuussische Biographie*¹ oraz fakt, że gdyby nie było wydarzeń 1945 r., z pewnością studiowałbym na Albertynie.

Nazwiska studentów owego okresu (1817—1844) i dokładniejsze dane o przebiegu ich studiów można uzyskać ze spisu personalnego ukazującego się w każdym semestrze, których nie zdążyłem wykorzystać. Wykorzystałem dla całego okresu nazwiska zamieszczone w *Akademisches Erinnerungs-Buch für die, welche in den Jahren 1817 bis 1844 die Königsberger Universität bezogen haben (Akademicka Księga Pamiątkowa, dla tych, którzy w latach 1817—1844 wstąpili na Uniwersytet Królewiecki)*², wydana przez Georga Friedricha Hartunga w 1844 r. w Królewcu: zawierająca aktualne dane na temat pozycji dawnych studentów w roku 1844 albo na temat miejsca ich pobytu. Poza tym wykorzystałem wydane przez Georga Erlera na początku naszego stulecia matrykuły (immatrykulacje) Uniwersytetu do roku 1829³.

Po odliczeniu podwójnie immatrykulowanych w latach 1817—1844, prawa akademickie uzyskało w Królewcu 3309 studentów, a więc przeciętnie 62 w semestrze. Na Wielkanoc 1817 r., bezpośrednio po wojnie wyzwoleniczej przeciwko Napoleonowi, zapisało się jedynie 14 studentów, podczas gdy na Michaelis (św. Michała) na jesieni 1828 r. przyjęto 108 studentów, co dla omawianego okresu stanowiło najwyższą liczbę. Na podstawie empirycznych obliczeń można ustalić, że studenci studiowali przeciętnie siedem semestrów, a więc 3 i pół roku, i że jednocześnie studiowało przeciętnie 434 studentów. Liczba ta jest zgodna z uzyskaną później publikacją. Są to liczby studentów, które dziś robią oszalałaiące wrażenie. Co najmniej 98 studentów zmarło w czasie studiów.

Na czterech fakultetach w latach 1832—1834 studiowało 430 studentów: 169 teologię ewangelicką, 91 — prawo, 69 — medycynę, 101 — filozofię, razem 430, z czego 28 obcokrajowców⁴.

Ta statystyka nie obejmuje studentów kameralistyki, tj. nauki o administracji publicznej, którzy po złożeniu egzaminu, mówiąc językiem współczesnym, zatrudniani byli jako urzędnicy lub pracownicy administracyjni. Ową liczbę teologów trzeba tłumaczyć tym, że po pierwszym, a często także po drugim egzaminie pracowali jako nauczyciele, czekając na miejsce w parafii; część z nich kończyła karierę jako nauczyciele.

¹ *Altpreuussische Biographie*, Bd. 1 — Bd. 4, Lieferung 2, Königsberg Pr., Marburg/Lahn 1941—1989; Bd. 4, Lieferung 3 (winien się ukazać w 1995 r.) (dalej: AB).

² [G. F. Hartung], *Akademisches Erinnerungs-Buch für die, welche in den Jahren 1817 bis 1844 die Königsberger Universität bezogen haben*, Königsberg 1844 (obecnie jako przedruk) Hamburg 1994, Sonderschriften d. Vereins für Familienforschung in Ost- u. Westpreußen, 79.

³ *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544—1829*, hrsg. von G. Erler, 3 Bände, Leipzig 1910—1917. Przedruk Nendeln/Liechtenstein 1976.

⁴ K. F. W. Dieterici, *Geschichtliche und statistische Nachrichten über die Universitäten im Preußischen Staate*, Berlin 1836. Przedruk. Aalen 1982, s. 44. Liczby zostały zaokrąglone.

Dość znaczna była liczba studentów, którzy zmieniali kierunek studiów. Dokładnych danych spodziewam się we wspomnianych spisach personalnych. Według moich dotychczasowych ustaleń na 3309 studentów, co najmniej 374, czyli 11,3%, zmieniło kierunek studiów. Liczba ta jest wyższa, ponieważ Hartung nie mógł znać wszystkich zmian, a dla lat 1840—1844 w zasadzie brak danych o zmianie kierunków studiów. Spośród 374 studentów, którzy zmienili kierunek studiów, odeszło: z kameralistyki 74, z czego 66 na prawo — z tego jedynie w okresie 1836—1840 — 29; z prawa 55, z czego 24 na teologię; z medycyny 19, z czego 10 na prawo; z filozofii 109, z czego 36 na prawo, a 56 na teologię; z filologii 38, z czego 18 na teologię, a 13 na prawo, 22 przeniosło się do innych działów (gałęzi filologii); z teologii 57, z czego 23 na prawo. W wyniku zmian przeszło na: kameralistykę 28, prawo 157, w tym 66 wspomnianych kameralistów, medycynę 39, filozofię 1, filologię 28—7 przeszło do innych gałęzi filologii, teologię 109, w tym 56 wspomnianych filozofów, do innych zawodów 5.

Przy rozpatrywaniu miejsca urodzenia studentów oraz ich późniejszego osiedlenia się znajdują odbicie wydarzenia wielkiej polityki. Niektórzy studenci pierwszych lat uczestniczyli przed 1817 r. w wojnach wywolęńczych lat 1813—1815 i rozpoczęli studia z opóźnieniem, inni po powrocie z wojska w 1815 kontynuowali studia.

Do 1835 r. wśród miejsc urodzenia pojawiały się często miejscowości z obszarów, które czasowo należały do Prus np. Prusy Południowe (Südproussen) lub Nowe Prusy Wschodnie (Neuostproussen), gdzie ojcowie studentów byli np. pruskimi wojskowymi, urzędnikami administracji, sędziami, księżmi, kupcami, a w jednym przypadku także rolnikiem. Wielu z tych studentów składało matury w gimnazjach wschodniopruskich w Królewcu, Gąbinie, Elblągu i Tylży.

Pewne wyjaśnienia i jednocześnie nowe pytania wynikają z akt Senatu akademickiego znajdujących się w Archiwum Państwowym w Olsztynie⁵, dotyczą one studentów pochodzących z Królestwa Polskiego. Dokument ten zawiera dane o studentach z Polski za lata 1821—1847, których życiową drogę pragniemy prześledzić.

Spośród dziesięciu studentów objętych spisem z 1821 r.⁶, dwóch uzyskało maturę w Gimnazjum Staromiejskim w Królewcu⁷, a jeden w Toruniu⁸. W 1844 r. jeden z nich zmarł jako referendarz prawniczy, jeden był prawnikiem w Magdeburgu, jeden prywatnym uczonym w Berlinie, jeden pracował jako dentysta w Królewcu, jeden był właścicielem ziemskim koło Lubawy⁹. Co najmniej połowa spośród nich zdecydowała się żyć w Prusach, z czego dwóch nawet na służbie w pruskim aparacie państwowym. Dwóch pozostałych żyło z pewnością w Polsce¹⁰.

Podobne wyniki da się wyprowadzić z listy pochodzącej z roku 1825¹¹, obejmującej siedmiu studentów, którzy musieli stawić się w konsulacie rosyjskim. Niektórzy spośród

5 Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO) XXVIII/1/1603 a = Depositum Universität Königsberg XIX 5.

6 Ibidem, s. 13.

7 H. Babucke, *Zur Erinnerung an die Übersiedlung des Altstädtischen Gymnasiums zu Königsberg Pr. in das neue Schulgebäude am 9. April 1889. Beilage zum Programm des Altstädtischen Gymnasiums Königsberg 1889*, ss. 5—37; *Verzeichnis der Abiturienten von 1814—1889*: nr 64—G. A. Th. Schaller, nr 58—A. H. Bretschneider.

8 A. Lehnerdt, *Das Königliche evangelische Gymnasium zu Thorn in seinem gegenwärtigen Bestande*, w: *Fest-Programm des Königl. evangelischen Gymnasiums zu Thorn, mit welchem zu der... stadtfindenden Feier des 300-jährigen Bestehens der Anstalt... einladet...*, Thorn 1868, ss. 12—16; *Verzeichnis der seit Ostern 1820 entlassenen Abiturienten*: nr 8—C. Th. Wissmach, w: matrykule u G. F. Hartunga jako Carl Gottlieb W. zamiast Carl Theophil W. Bardzo często spotykana zmiana pomiędzy niemiecką a grecką formą nazwiska.

9 Wszystkie dane wg G. F. Hartung, op. cit., przyp. 2: M. [Michaelis] 1821 nr 8, C. Th. Wissmach; G. A. Th. Schaller O [Ostern] 1821 nr 26; A. H. Bretschneider M 1820 nr 48; M. Jacobi O 1819 nr 13; C. H. J. Th. von Grabowsky o 1819 nr 3.

10 A. Levi O 1819 nr 18; F. von Wannowsky M 1819 nr 46.

11 APO, por. przyp. 5, ss. 25—28.

nich byli już na liście z 1821 r.: trzech działało w 1844 r. w Polsce, trzech w Prusach — prawnik w Mrągowie, rektor w Elku i nauczyciel w Tylży¹². O losach siódmego nic nie wiadomo.

Czy ci studenci byli Polakami, czy czuli się Polakami — czy określano ich jako Polaków tylko ze względu na miejsce urodzenia, nie wiadomo. Przede wszystkim musimy się wystrzegać, po fatalnych czasach nacjonalizmu, imperializmu i dwóch wojnach światowych, stosowania kryteriów narodowościowych, które dla studentów z roku 1817 albo 1844 mogły spełniać zupełnie inną rolę.

Zupełnie inaczej przedstawiają się losy Polaków i Rosjan umieszczonych na liście z 1831 r. Spośród 18 studentów z maja 1831 r.¹³ w Prusach Wschodnich mieszkało w 1844 r. jedynie trzech, ale czterech jako pastory ewangelicko-augsburscy w Polsce¹⁴. Spośród dziesięciu studentów z listy Polaków z sierpnia 1832 r. mieszkał w Prusach Wschodnich w 1844 r. tylko jeden, jako właściciel ziemski, natomiast żyli ci sami czterej pastory w Polsce¹⁵.

Listy z lat 1831 i 1832 zawierają z pewnością nazwiska studentów polskich, którzy przypuszczalnie w trakcie powstania uciekli do Prus i zatrzymali się na krótki czas w Królewcu. Listy z pewnością nie są kompletne, brakuje na nich m.in. nazwisk dwóch uczestników powstania listopadowego: Wincentego Terencjusza Jakuba Pola (1807—1872)¹⁶ i Teodora Teuttolda Tripplina (1813—1880 lub 1881)¹⁷.

Z Polski przybyło 100 studentów, spośród których przynajmniej 23 zdawało maturę w Królewcu, Gąbinie, Tylży lub Elblągu. Można przypuszczać, że ich ojcowie byli Niemcami, którzy przebywali na terenach czasowo należących do Prus.

Z Kurlandii pochodziło 76 studentów — sądząc po nazwiskach byli to Niemcy bałtyccy i Żydzi, którzy później czynni byli w Kurlandii i Rosji. Co najmniej dziewięciu niemieckich studentów osiedliło się czasowo lub na stałe w Kurlandii, np. jako nauczyciele domowi, podczas gdy trzech Kurlandczyków pozostało w Niemczech. Z innych sąsiadujących z Królewcem terenów przybywało mniej studentów. Jak dalece ukazy carskie utrudniały poddanym rosyjskim studia w Królewcu, trudno powiedzieć.

Z Europy Zachodniej rekrutowała się większość studentów, a mianowicie pięciu ze Szwajcarii, po jednym z Danii, Wielkiej Brytanii, Włoch i Szwecji. Należy wziąć pod uwagę, że Królewiec otrzymał połączenie kolejowe dopiero w roku 1853¹⁸. Oznaczało to, że studenci odbywali swą długą podróż dylizanssem albo na piechotę, jeżeli nie dotarli do Berlina koleją. Z wyboru kierunków studiów oraz dalszej drogi życiowej można wnioskować, że przybywali oni do Królewca nie dla przygody, a w większości aby studiować u znanych ówczesnych profesorów Franza Ernsta Neumanna (1798—1895)¹⁹, matematykę, a zwłaszcza fizykę matematyczną, i u Friedricha Wilhelma Bessela (1784—1846)²⁰ astronomię. Ci dwaj profesorowie z racji swych osiągnięć byli szeroko znani w świecie.

12 W Polsce: A. Levi O 1819 nr 18; F. W. Grabowsky M 1822 nr 59; J. J. Benni O 1823 nr 29 jako J. J. Bemki; w Prusach: C. M. W. Falk O 1822 nr 25; E. L. Henke M 1822 nr 23; E. Salchow O 1825 nr 17.

13 APO, por. przyp. 5, s. 38.

14 W Prusach: A. Gramacki M 1830 nr 35; A. V. von Keudell M 1830, nr 72; C. G. Strobel M 1829 nr 2; w Polsce: D. P. F. Bergemann M 1830 nr 80; E. Lembke M 1830 nr 81; G. W. Mueller M 1830 nr 79; C. L. Tetfeiler M 1830 nr 78.

15 APO, por. przyp. 5, s. 84.

16 *Polski słownik biograficzny*, t. 27, Warszawa 1983, ss. 257—263; tutaj niestety nie wykorzystana analityczna dysertacja G. W. Strobel, *Wincenty Pol. Sein Leben und sein Werk*, Phil. Diss. mps. Kiel 1955.

17 S. Orgelbrand, *Encyklopedia Powszechna*, t. 14, Warszawa 1903, s. 576; A. Hirsch, *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker*, Bd. 6, Wien Leipzig 1888, s. 11.

18 S. Buße, *Eisenbahnen in West- und Ostpreußen*, Eggelham/München 1986, s. 7.

19 AB, Bd. 2, s. 462.

20 Ibidem, Bd. 1, ss. 54—55.

Trudno dokładnie stwierdzić, ilu zagranicznych studentów studiowało w Królewcu w latach 1817—1844, ponieważ nie wiadomo, co było rozstrzygające dla władz uniwersyteckich: miejsce urodzenia czy miejsce zamieszkiwania, które w wielu wypadkach się nie pokrywały. Według publikacji na temat pruskich uniwersytetów udział studentów zagranicznych dla lat 1797—1805 określany jest na 4,6%²¹, zaś dla lat 1832—1834, objętych rozważaniami, na 6,46%²².

Pozostaje do wyjaśnienia kilka problemów.

Od czasu wprowadzenia w okresie pruskich reform 12 października 1812 r. przez Wilhelma von Humboldta (1767—1835) zasady, że matura jest egzaminem końcowym w gimnazjum²³, świadectwo maturalne upoważniało do rozpoczęcia studiów na dowolnym kierunku wszystkich uniwersytetów. W pierwszych latach po 1817 r. oprócz obcokrajowców występują nadal studenci określani jako „immaturus”, czyli jako niedojrzali do studiów, którzy musieli przed komisją egzaminacyjną zdać egzamin dojrzałości. Dlaczego jednak pewna liczba już studiujących poddawała się egzaminowi maturalnemu na Uniwersytecie — można się jedynie domyślać. Świadectwa dojrzałości dzieliły się na trzy stopnie. Jedynek (b. dobry) na świadectwie dojrzałości otrzymywali tylko nieliczni uczniowie, główna część otrzymywała dwójkę (dobry), a jedna trzecia — trójkę, tzn. raczej kiepskie świadectwo²⁴.

Jest więc prawdopodobne, że oprócz „immaturi” egzaminowi dojrzałości poddawali się studenci z kiepskim świadectwem, by móc wybrać określone kierunki studiów.

Trudno przedstawić wyniki w nauce studentów zagranicznych. Także we wspomnianych aktach dotyczących polskich studentów są ślady korespondencji na temat brakujących danych o przebiegu nauki w szkole oraz o świadectwie maturalnym. Moje dane osobowe opierają się na identyfikacji co najmniej połowy spośród 3309 studentów. Zrobiłem to za pomocą różnych opracowań biograficznych i genealogicznych oraz spisów abiturientów. Mogłem w ten sposób także potwierdzić, że dane o studentach u Hartunga i Erlera są w większości przypadków prawidłowe.

Wykorzystując identyfikację studentów można powiedzieć co nieco o ich pochodzeniu socjalnym. Mimo że na wszystkich uniwersytetach, w tym także w Królewcu, były stypendia, stołówki i inne możliwości wsparcia mniej zamożnych studentów, dla wielu rodziców posłanie dzieci do gimnazjum, a następnie na uniwersytet, było niemożliwe. Podczas dziewięcioletniej nauki w gimnazjum utrzymanie i koszty nauki były bardzo wysokie. Co najmniej trzyletnie studia uniwersyteckie wymagały dalszych nakładów, tak że wielu rodziców pozwolić sobie na to nie mogło, a część nie chciała. Dotychczas nie udało mi się stwierdzić obecności na studiach studenta pochodzącego z rodziny robotniczej. Studiowało też niewiele dzieci mistrzów rzemieślniczych i karczmarzy. Większość studiujących to dzieci nauczycieli, księży, większych rolników i właścicieli ziemskich i oczywiście szlachty i oficerów.

Jeżeli chodzi o grupę szlachty, wydaje się, że część z nich, być może w następstwie studiów, załamywała się życiowo. Zrywali oni w okresie studiów wielokrotnie preferowane przez tę warstwę profesje właściciela ziemskiego czy oficera, a przez to także społeczne więzi łączące tę warstwę. Wydaje się, że poprzez studia wpadali w pewnego rodzaju społeczną izolację, ponieważ w swym nowym środowisku życiowym nie byli w pełni akceptowani. Zaskakująco wielu studiujących z tej warstwy umarło przedwcześnie lub pozostało w stanie wolnym.

21 K. F. W. Dieterici, op. cit., s. 167.

22 Ibidem, s. 44.

23 *Brockhaus Enzyklopädie*, 17. Auflage, Bd. 7, Wiesbaden 1969, s. 817.

24 APO, por. przyp. 5. Wyliczenia oparte na zachowanych wpisach nowych studentów w 4 semestrach tego okresu — APO, XXVIII/1: nr 1614, Sommer 1818; nr 2024 Winter 1824/25; nr 2018a Sommer 1825; nr 1997 Winter 1827/28.

Jak to w czasie studiów nad losem jednostkowym bywa, znajduje się coraz to nowe szczegóły dotyczące poszczególnych osób. Trzeba więc moje wywody potraktować raczej jako raport aniżeli ostateczne opracowanie wyników badań. Poza tym wyznaczone ramy mojej wypowiedzi nie pozwalały na wchodzenie w szczegóły pojedynczych losów.

DIE STUDENTEN DER UNIVERSITÄT KÖNIGSBERG 1817—1844

Zusammenfassung

Die Namen der 3309 Studenten dieser Jahre konnten der gedruckten Matrikel von Erler für die Jahre 1817—1829 und dem „Akademischen Erinnerungsbuch“ von Georg Friedrich Hartung entnommen, etwa die Hälfte von ihnen identifiziert werden. Je Semester schrieben sich durchschnittlich 62 Studenten ein. Rund 430 Studenten besuchten gleichzeitig die Universität. Sie studierten im Durchschnitt sieben Semester, wobei mindestens elf Prozent das Studienfach wechselten. Besonders viele gaben das Studium der Philosophie und der Kameralistik auf und wechselten bevorzugt zu Jura und Theologie. Rund drei Prozent der Studenten starben im Studium.

Die Ereignisse der großen Politik spiegeln sich in den Namen und Schicksalen der Studenten, so vor allem die preußischen Befreiungskriege (1812—1815) und der polnische Aufstand (1830/1831). Die aus Polen stammenden Studenten wurden nach Aussage eines Aktenstücks der Universität im Staatsarchiv Allenstein zeitweilig überwacht. Aber nur die Hälfte der beobachteten polnischen Studenten der Jahre 1821 und 1825 lebte um 1844 in Preußen; von den 18 Studenten der Listen von 1831 und 1832 lebten dagegen nur drei in Ostpreußen. Rund fünf Prozent der Studenten kamen aus dem Ausland, wobei etliche wegen des berühmten Astronomen Bessel gekommen sein dürften.

Bis jetzt konnten nur wenige Studenten aus Handwerker- und Gastwirtsfamilien ermittelt werden, dagegen viele Kinder von Pfarrern, Lehrern, Verwaltungsbeamten, Adligen, größeren Bauern, Gutsbesitzern und Offizieren.